

А.М. Еспенбетова¹, Н.Х. Хаджи-Мұхан²

*¹Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
Тарих және дінтану кафедрасы т.ғ.к., аға оқытушы
²БМ011400-Тарих мамандығы 2 курс магистранты
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
Ақтөбе қ., aikami@mail.ru*

АҚТӨБЕ ӨңІРІНДЕГІ 1931-1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ АШТЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ САЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақала Қазақстандағы ХХ ғ. 30-шы жылдарындағы аштық мәселесіне арналған. Қазақстандағы 1931-1933 жж. жылдардағы аштық мәселесіне қатысты шетелдік және Отандық тарихшылар мен зерттеу-шілердің еңбектеріне талдау жасай отырып, жекелеген авторлардың мәліметтерін ұсынған. Сонымен қатар, мақала авторы ашаршылық мәселесінің кеңес дәуірінде объективті бағасын алмағандығына назар аударады. Кеңестік тоталитарлық режим тұсында жүргізілген ұжымдастырудың ашаршылыққа ұлас-қанын және оның қазақ ауылдарын түгел қамтығанын мұрағат деректері негізінде қарастырады. Ақтөбе өңіріндегі мал басының азайғанын көрсететін статистикалық мәліметтерге талдау жасайды. 1931-1933 жж. аштық салдарынан болған демографиялық үрдістері сандық мәліметтермен көрсетеді.

Кілтті сөздер: аштық, кеңес дәуірі, ауыл шаруашылығы, демография, тоталитаризм, зерттеу, халық саны, бұрмалау, геноцид, саясат.

Еспенбетова А.М.¹, Хаджи-Мухан Н.Х.²

*¹кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры Истории и религиоведения
²магистрант 2 курса специальности «БМ011400»-История
Актюбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова,
aikami@mail.ru*

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ГОЛОДА 1931-1933 ГОДАХ В АКТЮБИНСКОМ КРАЕ

Аннотация

Статья посвящена проблеме голода 30-х годов ХХ вв. в Казахстане. Автор, анализируя труды зарубежных и отечественных историков и исследователей, касающихся проблемы голода в 1931-1933 гг., предоставил исторические данные отдельных авторов. Помимо этого, автор статьи обращает внимание на то, что проблема голода в советское время не получила объективной оценки. Архивные данные, использованные автором, свидетельствуют о том, что коллективизация советского тоталитарного режима привела к голоду и полной гибели казахских аулов. Анализирует статистические данные, отражающие снижение поголовья скота в Актюбинском регионе. В статье отражены цифровые данные по демографическому процессу, обусловленным голодом.

Ключевые слова: голод, коллективизация, конфискация, миграция, демография, масштабность, народная трагедия, преступление в отношении к народу.

Espenbetova A.M.¹, Khaji-Mukhan N.¹

¹candidate of historical sciences, senior lecturer department of history and religious studies.

²2-nd undergraduate specialty «6M011400»-History

Aktobe Regional state University named after K.Zhubanov,

aikami@mail.ru

SOCIAL-DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES OF THE HUNGER OF 1931-1933 YEAR IN THE AKTOBE REGION

Abstract

This article is devoted to the problems of hunger in Kazakhstan in 1930s. The author has analyzed the works of local and foreign historians and researchers regarding the topic of hunger in 1931-1933, and provided historical data given by individual authors. Apart from this, the author draws attention to the fact that this problem of the Soviet times was not objectively assessed. The archival data used by the author indicate that the collectivization of the Soviet totalitarian regime led to hunger and the complete death of Kazakh villages. It analyzed statistical data reflecting the decline in livestock on Aktobe region. The article also provides digital data on the demographic process caused by hunger.

Keywords: famine, collectivization, confiscation, migration, demography, scale, tragedy, crime against people.

Кеңес дәуірінде үкіметтің саясатын бұрқемелеу үшін кейбір тарихи оқиғалар жалған мәліметтермен бұрмаланып, өңі айналдырылып берілгендігі бәрімізге аян. Осындай бұрамалаушылыққа ұшыраған оқиға-лардың бірі ХХ ғ. 30-жылдардағы аштық зобалаңы еді. Ф.И. Голощекиннің қазақ ауылындағы «Кіші қазан төңкерісінен» басталған ауыл шаруашылығын социалистік қайта құру тақырыбы елдігіміздің тізгінін өз қолымызға алып, еңсемізді тіктегенге дейін маркстік методология тұрғысында жазылып келді. Бұл жерде тарих ақиқаты толық ашылмаса, оның халыққа беретін саяси-тәрбиелік сипатының жойылатыны ескерілмеді.

Шындықты бейнелейтін құжаттарға «құпия» және «аса құпия» деген белгілер басылып, қол жетпес құпия саналды. Еліміз тәуелсіздік алып, ұлттық тарихын зерттеу мен зерделеуде жаңа серпілістер бой көтерді. 1995 жылы «Қазақстан Республикасында тарихи сананы қалыптастырудың тұжырымдамасы» қабылданып, онда тарихи білімнің іргелі принциптері айқындалып, негізгі басымдықтары анықталды. Тұжырымдамада Қазақстан тарих ғылымы алдында тарихи ілім-білімнің үздіктілігі мен біржақтылығынан мүмкіндігінше арыла отырып, өткен тарихымыздың шынайы бейнесін жасау қажеттілігі айтылған болатын [1, 25 б.].

Қазақстан тарихы беттерінде ақтаңдақ болып қала беретін ХХ ғасырдың 1931-1933 жылдардағы ашаршылық елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси жағдайына өз ықпалын тигізбей қоймады. «Ұлы жұт», «Зобалаң», «Зұлмат», «Аштық» деген атпен қалған қасірет қазақ халқының басына түскен әлеуметтік-демографиялық салдарын қамтыған ауыр жылдарға айналды. 30 жж. аштық ауыл шаруашылығын ұжымдастырудан бастау алған билікті басқарып отырған большевиктік режимнің кесірінен болды, бейбіт уақытта жаппай аштықтың салдарынан миллиондаған адам қырылды. «Социализм орнатамыз» деп шешкен большевиктердің тәжірибесінің нәтижесінде ХХ ғ. 30 ж. КСРО да ауыл шаруашылығы негізгі сала болып табылатын өңірлерде - Қазақстан, Украина, Солтүстік Кавказ, Еділ бойы халықтары аштық-пен қырылып, басым бөлігі елден қашуға мүдделі болды.

Ұжымдастырудың нәтижесінде Қазақстанда болған нәубет, Украинадағы, Солтүстік Кавказ, Еділ бойында ашаршылық біраз уақытқа дейін КОКП мен кеңестік тоталитарлық мемлекеттің ұлы құпиясы болып келді.

Тарихшы ғалым Қ.С. Алдажұманов «қазақ халқы өзінің ашаршылықта жоғалтқан санын тек 40 жылдан кейін ғана қалпына келтірді. Бұл орны толмас демографиялық күйзеліс әлі ұзақ жылдар бойы сезілетіні сөзсіз» деген еді [2, 64 б.].

Ғалым С.Мақсұдовтың еңбегінде Қазақстанда құрбан болғандардың 1,45 млн. қазақтар мен 100000 басқа этникалық топтардың өкілдері деп мәлімдейді. Еске салсақ, аштық құрбаны тек адамдар ғана емес, төрт түлік мал да қырылды. Кейбір деректерге сүйенсек, республикадағы мал басының 90%-ы қырылып, көшпелі қоғамға ауыр соққы болып тиді. НКВД / ОГПУ / МҚК-нің (КГБ) «Кеңес ауылының трагедиясы. Ұжымдастыру және ыдырату» анықтамалығында республиканың әртүрлі аймақтарындағы мал басының 1929 жылмен салыстырғанда 70-75% төмендегенін байқауға болады. Бұл жағдай, атап айтқанда, Батыс және Солтүстік Қазақстанда байқалды. Еуропа ғалымдары Дэвис пен Стивен Уиткрофттың «Ашаршылық жылдары. 1931-1933 жж. КСРО ауыл шаруашылығы» еңбегінде Қазақстандағы қайтыс болғандардың санын 1,3-тен 1,5 млн адамға дейін құрайды деп талдайды. «1928-1933 жылдары Қазақстанда мал шаруашылығы КСРО-ның қалған бөліктерімен салыстырғанда едәуір тез төмендеді. ЦУНХУ (Халық шаруашылығын тіркеу бойынша орталық Басқарма) мәліметтері бойынша 1930 жылдың шілдесіне дейін ондағы ірі қара малдың үштен бірі, ал қойлар мен ешкілер шамамен 40%-ға азайды. Мал санының азаюы келесі үш жыл бойына жалғасты, 1933 жылдың шілдесіне қарай жылқылардың саны 87 пайызға, ірі қара 77 пайызға, ешкі мен қой 89-дан 77-пайызға азайды. 1930-1933 жылдары түйе саны 1057 мыңнан 73 мың басқа дейін қысқарды [1, 13 б.].

Батыс ғалымдарының 1930 жылдардағы қазақ ашаршылығы туралы алғашқы зерттеулері сол кездегі маңызды оқиғаларға шолу жасады, бірақ кеңес мұрағаттарының қол жетімді болмауына байланысты көптеген ақпараттар шектеулі болды. Америка Құрама Штаттарының зерттеушісі, 90-жылдары Қазақстанға келген Марта Брилл Олькотт «Қазақтар» атты еңбегінде «1930 жылы орыстар да дегеніне жетті, алқымнан алған аштық қазақтарды бағынуға мәжбүр етті», құрбандардың 1,5 миллионнан астамы этникалық қазақтар болғандығын келтіреді [3]. Марта Брилл Олькотт аштықты «қате есептеулер» деп анықтады. «Сталин және басқалар, ол айтқандай, қазақтардың көшпелі шаруашылығының ерекшеліктерін нашар түсінген. Осыдан кейін, жиырма жылға жуық уақыт ішінде қазақ трагедиясын зерттеу халықаралық ғалымдар тарапынан қайта жандана бастағанға дейін жүргізілген жоқ [4].

Ғалымдар мен тарихшылардың зерттеулерінде аштық құрбандарының саны туралы мәліметтер әртүрлі болғандықтан, басқа да проблемалы мәселелер туындайды: мысалы, аштықтан қашқан босқын-дардың саны едәуір көп болды. Қазақстан Республикасы Президентінің мұрағатының мәліметі бойынша, «Левон Мирзоян Қазақстанда: құжаттар мен материалдар жинағы» топтамасында 1931-1933 жылдар аралығында ашаршылыққа республикадан басым көпшілігі – қазақтар ұшпаған және 1,1 миллионнан астам адам кетіп қалды деп келтіреді.

Сталиндік режим күштеп ұжымдастыру жылдарында орын алған алапат аштықтан туындаған демографиялық апатты анықтауға мүдделі болған жоқ. Өйткені мұндай зерттеу «ауыл шаруашылығын социалистік жолмен қайта құру» деген атпен жүргізіліп шаруа халыққа орасан зор қасірет әкелген, кінәсіз жандарды жаппай жазалауға ұласып кеткен қызыл империя саясатын әшкерелеуге алып барар еді.

Сондықтан Мәскеудегі мемлекеттік, партиялық органдар күштеп ұжымдастыру салдарынан опат болған қазақстандық шаруалар туралы өздерінің ресми деректерінде үндемей кетуге немесе осы демографиялық қырғынды көтеріңкі санмен жауып көрсетуге тырысты.

Мұрағат деректерін саралай отырып, атылмыш кезеңдегі Ақтөбе өңіріндегі аштық пен оның әлеу-меттік-демографиялық салдарын зерделеп көрелік. 1932 ж. 20 ақпанында Ақтөбе

облысының әкімшілік-шекаралық бөлінісінде 17 аудан және 1 қала болған. Оған: Адам, Ақ-Бұлақ, Арал, Батпаққара, Жетіқара, Ырғыз, Қарабалық, Қостанай, Меңдіқара, Жетікөл, Табын, Темір, Торғай, Обаған, Федоров, Қобда, Шалқар. 1932 жыл Батыс-Қазақстан облысынан Ойыл ауданы берілген, 1932 жылы Ақтөбе облысы құрылған [5].

1932 жылдың 20 қарашасына дейінгі ресми мәліметтер бойынша облыстан тысқары көшіп кеткен-дердің саны есепке алынды. Облыстан және КСРО-ның басқа өңірлерінен жаппай көшу Қарақалпақ Автономиялық Республикасының Қоңырат, Шымбай қалаларына және Қарсақпай ауданына қоныс аудару етек алды. Соңғы үш аудандағы ресми мәліметтерді негізге алғанда 3000 шаруашылықты құраған 12000 адам көшіп кетті. Әсіресе, Табын, Шалқар, Торғай және Батпаққара аудандарынан көшіп кету қарқынды жүріп, ал Ақтөбе ауданындағы Арал, Темір, Қобда аудандарынан баяу көшу үдерісі жүрген. Тұрғындардың көшіп кетуінің себептеріне мыналар жатады:

- аудандардағы азық-түлік тапшылығының кең етек алуы;
- нан және мал азықтарын өндіруде жоспардың орындалмау қаупі;
- бай-қулақтардың жаппай көшуге ықпал еткен азық-түлік тапшылығы кезіндегі қитұрқы әрекеттері;

Азық-түлік тапшылығынан зардап шеккен Батпаққара және Торғай аудандарының төтенше жағдайынан халықтың жаппай көшуі тоқтаған жоқ. №№6,14,15,10,16 және 17 әкімшілік ауылдар босап қалды. 1932 жылы қыста Табын ауданында өте аз тұрғын қалады.

Деректерде Адамов ауданындағы №№2,3,4,5,7,8 ауылдарында азық-түлік сатып алу жоспарының орындалмауынан колхоз жылқыларын алып Қарқара аудандарына көшіп жатқандығын мәлімделген. Олардың айтуынша нан жинау науқаны басталып, былтырғыдай жаппай күштеп алып кетпей тұрып, ақша табуға кеткеніміз дұрыс дейді. Дегенмен көшу тоқтаған жоқ. Ал, Меңдіқара ауданында Михайловск ауыл кеңесінде колхоз тұрғындары арасында нан жинау науқаны басталғанда олар аштықтан қашып отбасымен немесе отбасын тастап, құжатсыз кеткендері бар. Нан жинау науқаны салдарынан аштықтың болатынын ескерткен анти кеңестік билік Қарақалпақстанға көшу үдерісін тездетті.

Күштеп ұжымдастыру жылдарында әділетсіздіктер жиі кездесіп, тек қана «байлар» емес, орта дәулетті кісілер де тәркіленіп, тырнақтап жиған-тергендерінен айрылды. Мәселен, Ақтөбе округы бойынша барлығы 80 ірі бай-жартылай феодалдардың шаруашылықтары кәмпескеленді. Олардан 14426 бас мал (ірі қараға аударғанда) тартып алынды. Ол малдың 72% жеке шаруашылықтарға, 10,5% ұжымдық шаруашы-лықтарға, жалпы кәмпескеленген малдың 15,3% кеңес шаруашылықтарына бөлінді. Байдан тартып алынған малдың негізінде 1 мал шаруашылығы кеңшары құрылды. Жаңадан ұйымдастырылған шаруа-шылыққа байлардан алынған 6388 мал, оның ішінде 5370 қой бөлінді [6, 36-п.].

Ірі байлар мен орташа дәулетті тұрғындарды тәркілеу тек мал басымен шектеліп қалған жоқ. Малмен бірге Ақтөбе облысы бойынша 93 арба, 4 үй, 76 жертөле және басқа да 64 құрылыс тәркіленді. Байлардан ат пен құрал-саймандарынан: 15 соқа, 37 шөп шапқыш машина, 22 ат тырма, 16 егін оратын машина, 3 тұқым сепкіш, 3 сепаратор тартып алынды [7].

1933 жылға қарай Ақтөбе өңірінде азық-түлік тапшылығы орын алған келесі аудандар қатты зардап шекті, оған Ойыл, Торғай, Батпаққара, Темір, Табын, Шалқар және басқа да аудандар кірді. Мысалы: Ойыл ауданында 1933 жылы ақпан айына дейін №№7,8,9,11,16,17,18 ауылдарында аштықтан 353 адам зардап шеккені туралы ресми мәлімет тіркелді. Ойылда 1932 ж. желтоқсанынан 1933 ж. ақпанына дейін аштықтан өлгендердің саны –167-ға жеткен. Ал, Батпаққара ауданында №№1,3,5,7,10 ауылдарда 1933 жылы ақпан айының өзінде – 321 адам аштықтан қаза тапқан. Аудан бойынша 1932 ж. маусым айында - 4781 адам, 1932 жылғы қазаннан 1933 жылғы наурыз айы аралығында аштықтан 1046 адам қайтыс болды. №№3,7,10 ауылдарды тексеруші БК(б)П Ахметов Ақбас бұл ауылдарда көктемге қарай халықтың 25% қалатынын мәлімдеді. Осыдай қиын жағдайда Темір ауданында 15-ақпан мен 10-наурыз аралығында 13 адам егін жеу фактілері тіркелген. Тергеу жұмыстары барысында Ойыл ауданында 5 адам жеу фактілері тіркеліп, 2-уі қасақана кісі

өлтірумен болғандығы анықталды. №23 ауылда ТОЗ кедейлері Нуров, Урманбаев, Кенжиев, Есеев, Ангалов тамаққа 3 адам етін қолданғандығын ашық айтты. № 7 ауылда адам етін жегендіктерін жасырмайды [8].

Ақтөбе өңірінде болған аштықтың тағы бір әлеуметтік салдары-эпидемиялық аурулардың таралуы. 1933 жылы 15 ақпанында Бершүгір станциясында Казродуголь шахтасында шешек аурулары, бөртпе және іш сүзегі эпидемияларының таралуынан жұмысшылардың жұмыс орындарында тексеріс жүргізіліп келесі фактілерді анықтады. Жұмысшылар тұрып жатқан барактарда жарық жоқ, тұратын бөлмелері өте лас, жұмысшылар жерге жатады, жарлары ылғал, кешкілік уақытта жуынатын қолжуғыштары жоқ, барак-тарда тұратын адам саны белгісіз. Есік алдына тамақ қалдықтары мен қоқысты лақтырған және оны әкім-шілік бақыламаған. Ал монша мүлдем жоқ, сондықтан іш сүзегінің таралып отыр. Амбулатория жабдық-талмаған, ылғал, мұздай құралдар лас күйінде сақталған. Кесілген аурулар мен өліктер санына статистика мүлдем жүргізілмеген [9]. Жұмыс жағдайлары дұрыс ұйымдастырылмағандықтан, тамақ жетіспеушілігі және антисанитарлық жағдайдың болу салдарынан ашығушылар саны мен эпидемияның қатар жүргенін көруге болады.

1933 жылы 2-шы қазанда Шалқар ауданының саяси-экономикалық жағдайын қарастыратын болсақ, халықтың басым көпшілігі мал өнімдерін қолданғандықтан, егіннің шықпауы және мал басының күрт төмендеуі азық-түлік өнімдерінің жетіспеушілігіне алып келді. 1930 ж. – 260 969, 1931ж. – 150 610, 1932 ж. – 24 828 жыл бойғы мал басының күрт төмендеуі, ауданның толық экономикалық құлдырауына алып келді. 1931-1932 жылдардағы мал басының күрт құлдырауына мынадай жағдайлар ықпал етті: етті сатып алу және ұжымдастыру кезіндегі партиялық саясатты асыра пайдалану және бұрмалау, уәкілетті және жергілікті органның халық арасында жаппай түсіндіру жұмыстары жүргізілмегендігі, халықтың жаппай қоныс аударуы және бүлікші топтардың азық-түлік жеткіліксіздігін тудырған қозғалысы, мал азығының жоқтығы және ұрын сойып алып кету әрекеттері.

Жергілікті шенеуніктердің жүргізіп отырған саясатты бұрмалауы мұрағат құжаттары дәлелдейді. БК(б)П хатшысы Каналин №25 ауылға мемлекеттен ашыққандарға азық-түлік көмегі жіберілгенде Курманбаев Бюро жиналысына өзі қатысқандығын айтып хаттамаға ауданда жағдай жақсы деп жазуды көндіргенін және азық-түлікті байларға таратып бергенін айтады. «Бұл ақпарат сыртқа шықпас үшін азық-түлік көмегі туралы сұрақ жалпы жиналыста тарату тізімі барлық тұрғындармен талқыланды және бекітілді, сондықтан ешкім де тиісе алмайды», - деп жауап берді. (РК ВКП(б) хабар берілді. №25 ауылға тергеу амалдары жүргізілуде)

Бүкілодақтық лениндік комсомолдық жастар комитетінің (ВЛКСМ) хатшысы №1 ауылда және ТОЗ хатшысы Курмашев азық-түлік көмегін таратып тұрып хаттамаға 8 кг деп жазып, 4 кг-нан бергенін, жартысын өзіне алып қалып, қалғанын байларға таратқанын айтты [10].

1931-1933 жылдарда еліміздің көптеген жерлерінде, сонын ішінде Ақтөбедегі егіс шықпай, жұт бол-ды. Ұжымдастыру барысында малынан айырылған, түйір наны жоқ аштыққа ұрынған халық РСФСР-дың көршілес облыстарына, ал оңтүстік аудандардың шаруалары Қытайдың Шыңжаң өлкесіне көше бастады. Аштық азабына душар болған ондаған мың шаруалар бір тілім нан үшін Қазақстанның түкпір-түкпірін кезіп жүрді. Аштық алапатына тап болғандар шөп тамырларын қазып, жәндіктердің етін жеді, тіпті адамдардың етін жеуге дейін барды. Оны төмендегі мұрағат дерегінен көруге болады:

Ырғыз ауданының №22 ауылы өте қиын жағдайды бастан кешуде. Ауылда 654 адам аштыққа ұшыраған немесе халықтың 64%-ы. Ауылда аштықтан ісініп кеткен және қайтыс болған адамдар бар. Көліктің жоқтығынан Шалқар ауданынан көмек келе алмай отыр. №21 ауылда 457 адам аштыққа ұшыра-ған немесе халықтың бұл 33%-ын құрайды. Ауылдағы осы жағдайлар БК(б)П хатшысына хабарланды. №18 ауылда да осындай келеңсіз жағдайлар орын алды. Аштықтан қаза тапқан адамдар саны көбеюде. Желтоқсан айында Қаратөбе ТОЗ-ында Әлімбетов отбасы аштықтан ісініп кетті. Сонымен қатар Құдайберген әйелі және қызымен, Үсербаев әйелімен, олардан басқа 8 отбасы аштықтан ісініп кетті. Ыркөл ТОЗ-ында аштықтан 5 адам қайтты, 35 адам ісініп кетті.

Ойыл ауданының №16 ауылында соңғы жетіде аштықтан 8 адам, №7 ауылда 35 адам, №4 ауылда 15 адам, №11 ауылда 10 адам қайтты. Сонымен қатар осы ауылдардың барлығында тұрғындар аштықтан ісініп кеткен [11, 10-п.].

1933 жылы 5 қыркүйектегі арнайы хатқа 27 ауылдың бастан кешіріп жатқан қиын-қыстау кезеңі түсірілген. Аштық зардабын кешіп жатқан адамдарға жіберілген көмек жетпей жатыр. Себебі оны жоғарыдағылар түгелімен бөліп алуда. Соның кесірінен қаза тапқанда саны өсуде.

Шалқар ауданының №1,2 ауылдарында азық-түліктің жетіспеуінен бүкіл ауыл қаңырап қалды, ұрлық көбейді, тамақ ретінде өлген жануарлардың етін пайдалануда, соның салдарынан көптеген аурулар пайда болды. Аштықтың кесірінен өлім көбейді. Күн сайын 3-4 адам қаза табады. Дәл осындай жағдайлар №№14,15,16 ауылдарында байқалды.

Батпаққара ауданының №7 ауылындағы «Жоли-Пан» тоғайына таратылған ауылдардың 70 шаңырағы келді. Олардың ішінде 18 ғана тірі қалды. Қалғандары аштықтан отбасыларымен бірге өліп ұшырады. Осыған ұқсас жағдайлар №1,3,5,6,7 ауылдарында болды. Адам етін жейтін жалмауыздар шықты.

Темір ауданы, «Бадамен» колхозының №2 ауылында шілде айының 15-30 аралығында аштықтан 10 адам қайтты. Осы уақытта ауылда азық жоқтығынан колхозшылардың 30%-ы ісініп, өлім ауызында жатыр [12, 2–3-шп.]

Осылайша күш қолдану Ақтөбе өңірінің де халықтарының өмір сүріп отырған жүйесін талқандау бұрын болып көрмеген демографиялық күйреуге әкеліп соқтырды, оның зардабы қазіргі заманда да көрініп жатыр. Ашаршылық кезінде құрбан болғандардың жалпы саны әлі де болса терең зерттеліп, анықтай түсуді талап етеді. Қайткен күнде де Қазақстан тарихында «30-шы аштығы» қара жазумен жазылатын ауыр кезең. Бұл жылдар – республика басына төтенше төнген нәубет, халық тұрмысымен, психологиясымен санаспай басшылық еткен кеңестік әкімшілік-тоталитарлық биліктің солақай саясатының салдарынан туындаған зұлмат жылдар. Бұл жыл – ешуақытта ұмытылуға тиіс емес, керісінше, келер ұрпаққа үлкен сабақ болуы тиіс. Бұл – орны толмас халықтық қасірет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Қазақстан Республикасында тарихи сана қалыптасуының тұжырымдамасы.* – Алматы: Қазақстан, 1995. – 35 б.

2. *Алдажұманов Қ.С. Қазақстандағы 1931-1933 жылдардағы ашаршылық тарихы мәселесіне // «Дүниежүзі тарихы: зерттеу және оқыту мәселелері» атты «Нұрпейісов оқулары». Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдар жинағы.* – Алматы: Қыздар мемлекеттік қыздар педагогикалық институты, 2010. – 446 б.

3. *Дэвис Р., Уиткрофт С. Годы голода: Сельское хозяйство СССР, 1931-1933 Р. Дэвис, С. Уиткрофт ; [пер. с англ. О. Ю. Вздорик ; под ред. Л. Ю. Пантиной].* – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 543 с.: табл. - (История сталинизма).

4. *Олкотт М. Қазақстандағы ұжымдастыру науқаны.* – Лондон, 1981.

3. *АОММ, 13-қ., т-2, іс - 282.*

4. *АОММ, 13-қ., т-1, іс - 341.*

5. *АОММ, 3-қ., т-1, іс - 40, 39-п.*

6. *Ақт.ОМ. 13-қор, 1-т, 38 іс, 36-п.*

7. *Тәжібаев М. Қ. Ақтөбе облысының тарихы / 1864-1991/ Ақтөбе, 1999. – 280 б.*

8. *АОММ, 13-қ., т-1, іс- 341, 24-п.*

9. *Ақт.ОМ. 13-қор, 3-т, 403 іс, 10-п.*

10. *Ақт.ОМ. 13-қор, 42-т, 458 іс, 2-3-пп.*

11. References:

12. *1.The concept of formation of historical consciousness in the Republic of Kazakhstan. Almaty: Kazakhstan, 1995. - 35 p.*

13. *2. Aldazhumanov K. S. On the problem of the history of the Famine of 1931-1933 in Kazakhstan // "Nurpeisov readings" on the topic "World History: problems of research and training". Collection of materials of the international scientific and practical conference. - Almaty: women's State women's Pedagogical Institute, 2010. - 446 P.*

14. 3. Davis R., Whitcroft S. *Gody goloda: agricultural farming of the USSR, 1931-1933* R. Davis, S. Whitcroft; [per. from the English. O. Y. Vzdorik; edited by. L. Y. Pantina]. Moscow: Rossiyskaya political encyclopedia (ROSSPEN), 2011. – 543 P.: table. - (History of Stalinism).
15. 4. Olcott M. *The campaign of collectivization in Kazakhstan*. - London, 1981.
16. 3. Kom, 13, T-2, case-282.
17. 4. KSM, 13, T-1, case-341.
18. 5. Kom, 3, T-1, case-40, p. 39.
19. 6. Central State Archive of Aktobe region. Fund 13, T-1, Case 38, p-36.
20. 7. Tazhibayev M. K. *history of Aktobe region / 1864-1991 / Aktobe, 1999*. - 280 P.
21. 8. KSM, 13, T-1, case-341, P. 24.
22. 9. Central State Archive of Aktobe region Fund 13, T-3, case 403, P-10.
23. 10. Central State Archive of Aktobe region Fund 13, T 42, case 458, PP 2-3.